

ДИАСТРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ В ЛЕКСИКАТА – ПЪТ КЪМ ЛИНГВИСТИЧНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ

Ваня Мичева
Институт за български език, БАН

DIATRATIC LEXICAL CHANGES – A WAY TO A LINGUISTIC COMPETENCE

Vanya Micheva
Institute for Bulgarian Language, BAS

The paper examines the lexical changes in two copies of Hagiography of St. Mary of Egypt. The first copy is in Bdiniski zbornik from the 14th c. and the second copy is in New Bulgarian damascene of Tihonravov from the XVII c. Some words and phrases are analyzed in a relation to a diastratic variation, or a variation according to the social class or to the social group to which the authors and recipients of the text feel they belong, and with diachronic variation, or variation through time. The linguistic facts show that diastratic lexical changes form a linguistic competence.

Key words: diastratic variation, diachronic variation, history of Bulgarian language, lexical changes

Това изследване представя промените в лексиката на два текста в историята на българската средновековна книжнина от гледна точка на диастратичните им особености и усъвършенстването на лингвистичната компетентност на техните създатели и възприематели.

1. Теоретико-методологичен контекст на проучването

В съвременното езикознание се утвърждават различни направления. Едно от тях изследва езика като мрежа от четири типа вариантност: диахронна – във времето; диатопична – свързана с мястото, с географските различия; диастратична – съотнася се със социалната класа или група, към която авторът и реципиентът принадлежат; диафазна – стилистична или индивидуална (Косериу 1981: 25 – 31). Този анализ може да се приложи и към латинския като стар писмен език

(Крушвиц 2014: 727 – 738), и към съвременния английски език (Лехман 2018). Според Р. Малцева в италианската научна традиция се изследват особеностите на италианския език с оглед на неговите диатопични, диафазни и диастратични характеристики (Малцева 2016: 78 – 80). Можем накратко да обобщим в какво се състоят тези четири типа езиковедски подходи:

- Диатопика – анализ на регионалните различия в езика, на диалектите, на книжовния и разговорния език във връзка с речевите ситуации, в които се употребяват.
- Диафазика – представяне на възрастовите и индивидуалните варианти на езика.
- Диастратика – описание на социокултурно мотивираните езикови варианти, свързани със социалните, професионалните, образователните и др. особености на участниците в общуването.
- Диахрония – разглеждане на историческите варианти на писмения език.

В проучването на историята на българския език и книжнина при съпоставянето на различни преписи на един и същи средновековен текст могат да се съчетаят диастратиката и диахронията. Диастратичната вариантност на преписи от различни епохи може да бъде обект на изследване, тъй като през вековете социокултурните характеристики на текстовете се променят с оглед на типа литература и книжовен език.

Избраната проблематика изисква да уточним и понятието *лингвистична компетентност*. В българската наука то се съотнася най-вече с обучението по български и чужд език. Според Г. Христовова лингвистичната компетентност означава усвояване на знания за езика като обществен феномен и знакова система, за неговото развитие, устройство и функциониране; овладяване на основните книжовни норми на българския език, обогатяване на лексикалния запас и на граматическия строй на езика, формиране на способност за анализ и оценка на езиковите факти, владееене на правописната, правоговорната и пунктуационната норма (Христовова 2009). Това понятие може да бъде тълкувано по-тясно – като знания за езикови единици от различни равнища, правила за тяхното съчетаване и използване в речеви актове, алгоритми за лингвистичен анализ, езикови и стилови норми на книжовния език, и по-широко – като формиране на умения и развитие на социолингвистичната, стратегийната и дискурсната компетентност (Кънали 1983: 17). Именно с оглед на по-широкото разбиране лингвистичната компетентност може да корелира не само с говоренето и

писането, но и със слушането и четенето и да се ситуира в диахронията като част от уменията на средновековните българи да създават, но и да възприемат и разбират християнските текстове и техните послания. Следователно от историческа гледна точка можем да говорим за езикови умения, които осигуряват адекватност на текста спрямо адресатите и адресантите, разбираемост, постигане на целите на общуването и на стратегията на въздействие, приобщаване към определена културна парадигма.

Съобразяването с диастратичните промени в езика определено може да доведе до по-добро овладяване на речевите и писмените стратегии като част от диахронната лингвистична компетентност.

2. Обект на проучването и характеристика на избраните текстове

Обект на проучването са диастратичните промени в лексиката на два преписа на Житието на Мария Египетска – в Бдинския сборник от XIV в. и в Тихонравовия дамаскин от XVII в. Лексикалните варианти се анализират с оглед на установените в диастратиката характеристики – различна културна ситуация на възникване на ръкописите, различен социален контекст и социална принадлежност на адресатите, различна социалингвистична стратегия на въздействие на съставителите на сборниците, в които са включени преписите.

Според проучванията на Е. Дьомина (Дьомина 1968: 48, 49, 97 – 100), М. Димитрова (Димитрова 1995) и Б. Велчева (Велчева 1996) текстът на Житието на Мария Египетска (ЖМЕ) е преведен от гръцки на български през най-ранния период на старобългарската книжнина, не по-късно от X в. Съществуват два превода, като вторият вероятно е от XIII или XIV в. Най-ранните запазени преписи са от XIV в. (Дечански и Бдински).

През XVI в. Дамаскин Студит в своя сборник „Съкровище“ пише ново гръцко житие на Мария Египетска, но то не е включено в архаичния средногорски превод на среднобългарски език, който е в основата на архаичните дамаскини. Появява се ЖМЕ в новобългарските дамаскини, което е преработка на старобългарската версия на текста. Важно е да се подчертае, че текстовете в Бдинския сборник от 1360 г. и в Тихонравовия дамаскин от средата на XVII в. принадлежат към първия превод, тоест имат общ произход, но се различават по диастратичните си особености.

Бдинският сборник от 1360 г. е най-важният ръкопис, свързан с видинския книжовен център. За науката той е открит през 1882 г. с

публикацията на И. Мартинов „Бдинский сборник 1360 г., рукопись Гентской библиотеки“ (Мартинов 1882). През 1972 г. е осъществено пълното фототипно издание на сборника в Лондон с предговор от Ив. Дуйчев. А на следващата година учените от Гентския университет Ян Шарпе и Ф. Винке правят ново разчетено издание на ръкописа (Бдински сборник 1973). В предговора към него Е. Воордекърс дава пълно текстологично, фонетично-правописно и ортографично описание на паметника. За повечето изследователи единственото оригинално произведение в сборника е „Описание на светите места в Йерусалим“. Именно то е било обект на доста публикации. Е. Воордекърс доказва, че и останалите 16 жития на жени светици в никакъв случай не повтарят напълно възможен гръцки оригинал. Въз основа на някои размивания между данните в Бдинския сборник и тези в достъпните гръцки текстове ученият стига до извода, че житията в сборника са компилация, а не буквален превод. Тъй като преди средата на XIV в. нито едно от тези жития не се открива в друг славянски ръкопис, може да се предположи, че преводът и компилацията на текстовете са извършени почти едновременно. В края на своето изложение Е. Воордекърс стига до извода: „...колекцията от женски жития в Бдинския сборник със своите хронологични аномалии трябва да се смята за самостоятелно и оригинално произведение на славянския преводач. В това отношение е и уникалната стойност на ръкописа, и изключителните заслуги на съставителя му“ (Бдински сборник 1973: 40). Днес се смята за безспорно, че Бдинският сборник не е превод на готов византийски състав, нито на отделни гръцки произведения, а е компилиран на славянска почва и отразява една актуална за XIII – XIV в. реалност сред южните славяни да се съставят сборници за богати и образовани владетелки (Георгиева-Гагова 1998: 270 – 280). Д. Кенанов предлага друга хипотеза за разгадаването на „текстологичната загадка“ на Бдинския сборник. Ученият твърди, че сборникът е създаден през XIV в. от видински книжовник, който използва готови старобългарски преводи на предметафрастовите чети-минеи (Кенанов 2007). М. Петрова вписва сборника във византийско-славянската култура и смята, че този тип сборници се появяват във византийската литература, когато ролята на жената във всички сфери на социалния живот е нараснала. Този факт мотивира възможността част от тези сборници да са предназначени за индивидуално четене (Петрова 1995, 1996). Проучвайки славянски ръкописи с подобно съдържание, изследователката стига до извода: „От известните ми славянски ръкописи Бдинският сборник си остава единственият представител на матриците от типа

„антология с жития на жени светици“ (Петрова 1999: 70). А според А. Ангушева-Тиханова Бдинският сборник принадлежи към агиографските „женски“ сборници, които се стремят към духовното изцеление и възвисяване на жените. Негово продължение е т. нар. женска част в дамаскините (Ангушева-Тиханова 1998). Точно към тази женска част принадлежи и ЖМЕ в новобългарските дамаскини.

Следователно ЖМЕ в Бдинския сборник е част от един престижен сборник, който според приписката е изготвен за царското семейство на цар Иван-Страцимир и царица Анна и вероятно е предназначен за индивидуално четене от владетелката. Основната цел на съставителите му е да задоволят нарасналите потребности на образованите жени, принадлежащи към висшата социална прослойка, от четива, посветени на жени светици и мъченици.

Тихонравовият дамаскин принадлежи към новобългарските дамаскини от XVII в. Те са ново явление в историята на българския книжовен език, защото при тях за първи път след Кирило-Методиевата епоха се възстановява връзката между книжовен и говорим език. Те са сборници с неустойчив характер, в които освен словата на Дамаскин Студит влизат различни по характер и произход преводни и оригинални старобългарски произведения. Постиженията на най-компетентните изследователи показват, че новобългарските дамаскини се отличават не само с говоримия си език, но и с цялостното преосмисляне на включените в тях текстове. Н. Драгова говори за битовизиране, предметяване и фолклоризиране на текста на Житието на св. Петка (Драгова 1985). Е. Мирчева в своята монография за не-Дамаскиновите слова защитава тезата, че в някои случаи става дума за адаптация, която обхваща преди всичко осъвременяването на езика, но по-често се извършва цялостна промяна на всички текстове в даден дамаскин (Мирчева 2001: 64, 68). Е. Дьомина въвежда термина **книжовен език на народна основа** и изследва съчетаването на традиционни и народни елементи в него като част от общобалканския процес на възраждане и просвещение (Дьомина 1985: 65 – 102). В изследването и изданието на Ловешкия дамаскин О. Младенова и Б. Велчева защитават с текстологични и езикови аргументи ценността на текстовете в новобългарските дамаскини (Младенова, Велчева 2013: 197 – 199). Според авторките текстологичният анализ позволява да се осмисли по нов начин творческата роля на книжовниците, създали първите новобългарски дамаскини от средище тип *тоги́ва*. Те не само скъсват със средновековния книжовен език, но пренебрегват и традиционната почителност към сакралното слово и се осмеляват да включват своите произведения в

различни по тип сборници. Така те съставят дамаскините от III група, компилират тези от II група, обучават и първите книжовници от средище тип *тогизи*. По този начин творчеството и интелектуалната мощ на тези книжовници определят цялата българска книжнина от XVII в. Всички изследователи се обединяват около тезата, че дамаскините отговарят на изискванията на епохата да създават достъпни за повече хора произведения, които да увеличават кръга от просветените българи и да разширяват светогледа на четящите и слушащите.

Следователно ЖМЕ в Тихонравовия дамаскин принадлежи към сборник на новобългарски език, създаден за колективно четене. Основната цел на съставителите му е да направят текстовете разбираеми за максимален брой възприематели и по този начин да ги приобщат към духа на Българското предвъзраждане.

Двата паметника, в които се откриват преписите на ЖМЕ, са създадени в епохи с различна култура – Късно средновековие и Предвъзраждане, те се отличават също по социалните характеристики на създателите си (изтъкнати книжовници от Бдинската царска школа и добре подготвени дамаскини от Етрополската школа) и възприемателите си (образовани жени от кръга на царица Анна и възможно най-широк кръг четящи и слушащи писменото слово българи) и затова имат различни езикови стратегии и социокултурни функции.

Методологически близко до това проучване на преписите на ЖМЕ е изследването на четири преписа на новозаветния Апокриф за апостол Тома, което правят М. Димитрова и А. Бояджиев. Те разглеждат един текст от XIV в., новобългарския текст от Тихонравовия дамаскин от XVII в., една преработка от XIX в. и текста на Йосиф Брадати и установяват, че съществуват четири типа редакции: брахиология, плеоназъм, преосмисляне и замяна (Димитрова, Бояджиев 2012: 112 – 120).

3. Диастратични промени в лексиката на ЖМЕ

Проучването на лексикалните промени в текста на ЖМЕ в Тихонравовия дамаскин при съпоставка с този в Бдинския сборник доказва, че книжовниците от XVII в. са извършили сериозна редакция на текста. Разбира се, част от иновациите са резултат от установяването на аналитичен вместо синтетичен тип език, но този процес не влияе пряко върху лексиката. А именно тя отразява смяната на културния дискурс и осъществяването на речевата стратегия на достъпност в новобългарските дамаскини.

Извършват се няколко типа редакции: съкращаване, разширяване, замяна, допълване, тълкуване, изпускане. Често се съчетават два типа: например съкращаване и замяна или разширяване и допълване.

3.1. Съкращаване

В новобългарския текст се подлагат на съкращаване лексеми и изрази, които са неясни за възприемателите, защото съдържат думи, които вече не се употребяват в говоримия език, като *рауѣниѣ*, *тимѣниѣ*, *окаменѣти*, или съчетания с подчертано книжовен характер – като *творити литѣргию*. При цитирането на примерите вляво се дава текстът от Бдинския сборник, а вдясно – от Тихонравовия дамаскин.

- По малѣ осьѣхоше и окаменѣше — и тие исѣхнаха
- Желание имах неситно и недръжканно рауение въсегда въ тимѣнии валати се — коурвовство имах несѣтно не можаше да ми соса
- Твораше светѣю литѣргию — литоургисваше

3.2. Изпускане

Изпускат се предимно названия на реалии, които са слабо познати, или архаизми като *тъщание*, *финикъ*, *прикѣпъ*:

- Я прикѣпа емѣ не сътворшѣ — не придоби нищо със него
- Тъщание – изпуска се в ЖМЕ, не се среща в Тихонравовия, Троянския, Ловешкия дамаскин.
- Финики – лексемата се изпуска в ЖМЕ, но е засвидетелствана в Тихонравовия дамаскин 5 пъти.
- Прѣпопаса се елика можаше – изпуска се в ЖМЕ.

3.3. Тълкуване

Запазва се по-старинна лексема или израз, но се тълкува, за да бъде разбираема:

- Тлъкнѣ въ двери — тлъкнѣ сирѣчу поуюка на вратата
- Явва зосима — авво зосимѣ сирѣчу каже доуховнѣи отъче

Сирѣчу-конструкциите в новобългарските дамаскини са с голяма честота и разнообразни функции, те служат за смяна на езиковия и семантичния код на текста, като го приближават до реципиентите.

3.4. Разширяване

Плеонастичната редакция на текста се прилага в контексти с неясни думи и изрази, като олтарѣви прѣдстоити, испитати; или за уточняване на смисъла, например към не имѣщи никогоже на помощьсе прибавя мотивировка ѹе смь ѹюждинка и грѣшна.

- Многоа лѣта олтарѣви прѣдстоиши — от много години слоугоувашь олтароу и литоургисоувашь
- Испитати — що щещь от мене да ѹюешь или да наоучишь
- Помози миѣ...единои, не имѣщи никогоже на помощь — помози и мене, дето немамь никого да ми помогне ѹе смь ѹюждинка и грѣшна

3.5. Допълване

В отделни случаи се допълва само една дума, която да направи посланието по-еднозначно и точно, този тип редакция често се комбинира със замяна на по-стара лексема с позната от живия узус.

- Слово праздно — празна доума или шѣга
- Не имамь — ни доукати имамь
- Наимь — откоупь на гимна
- Рица ветха — ветха дреха и съдрана
- Не се открива — ами послоушаитѣ (този израз е специфичен маркер за смяна на комуникативния статус на изказването в новобългарските дамаскини и е част от стратегията за привличане на вниманието на възприемателите (Мичева 2013: 181 – 183).

3.6. Замяна – най-честа редакция

По този начин се избягват остарели и неясни лексикални единици в текста, като се търси съвременна лексема или израз от говоримия език:

- Презвитѣр — свещенник (лексемата презвитѣр се среща само 3 пъти в дамаскиния текст в Житието на Йоан Златоуст).
- Старци — калоѣри
- мнихи — игоумень и братиа
- Привидѣниѣ — доуха и прѣвѣсь (привидѣниѣ се среща 7 пъти в Тихонравовия дамаскин, но не в ЖМЕ).
- Непригазнь — съблазнь и прѣблѣсть

- Присно — на сѣкты час (присно се среща само 2 пъти в Тихонравовия дамаскин, но не в ЖМЕ).
- Присно — оу замань (в новобългарския текст старобългарската лексема присно е заменена с предложно съчетание с турцизъм, което е характерно за говоримия език, запазено е и днес в диалектите).
- Въсенощное стоание — прѣз снѣки ноци вѣдѣние (заменя се сложната дума).
- Мѣсто не мимоходимо к томооу — и не вѣше на пъть (заменя се композитът).
- Да не воудеть бес плода — да ми не вѣде залоудо
- Корабъ — гимина, корито (в дамаскиния текст старобългарската лексема коравъ е заменена с турцизма гимина, който е запазен и днес в диалектите).
- Пица — гасице, гадение
- Брашно — гасие
- Диви се — поудди се (в Тихонравовия дамаскин дивга се е засвидетелствано само 2 пъти, а поудди се — 33 пъти).

4. Изводи

Съпоставката на преписите на ЖМЕ в Бдинския сборник и в Тихонравовия дамаскин показва, че при лексикалните промени се избира вариантът, който е по-близък до говоримия език, въпреки че и другият съществува в книжовния език и в пасивния фонд на говоримия. Така се съчетават традиционното и новото, като именно диастратичните особености на текста подкрепят иновациите.

Всички редакции на лексикалния състав в новобългарския текст на ЖМЕ са продиктувани от необходимостта дамаскините да достигнат до максимален брой възприематели, да бъдат разбираеми, за да възпитават в любов към книгата, тоест в духа на Просвещението и Предвъзраждането.

Цитатите от Псалтира и Евангелието са идентични в двата текста, тоест сакралното не загубва своя статут на вечно и значещо.

Текстът в Тихонравовия дамаскин е обогатен с поучения, които започват с ами послушантѣ, които предизвикват съучастието на слушателите и въздействат по-силно. Този тип авторски части са много характерни за новобългарските дамаскини и са доказателство за активната намеса на дамаскинарите в създаването на текста, особено в

случаите, когато трябва ясно да се внушат определени послания и изисквания на християнската културна парадигма.

Диастратично мотивираните лексикални промени утвърждават лингвистичната компетентност на книжовници и читатели при изграждането на нов тип книжнина през XVII в.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангушева-Тиханова 1998:** Ангушева-Тиханова, А. По следите на един изчезнал жанр. Към типологията на „женските“ сборници. [Angusheva-Tihanova, A. Po sledite na edin izcheznal zhanr. Kam tipologiyata na „zhenskite“ sbornitsi.] // *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова*. София: Мнемозина, 1998, 282 – 290.
- Бдински сборник 1973:** Scharpe, J. L., Vyncke, F. *Bdinski zbornik*. Bruges: De Tempel, 1973.
- Велчева 1996:** Велчева, Б. Ранният славянски превод на Житието на Мария Египетска в един ръкопис от XV в. [Velcheva, B. Ranniyat slavyanski prevod na Zhitieto na Maria Egipetska v edin rakopis ot XV v.] // *Старобългаристика*, XX, 1996, № 3, 30 – 54.
- Георгиева-Гагова 1998:** Георгиева-Гагова, Н. Съставителската концепция на Бдинския сборник, образованите владетелски съпруги и техните книги. [Georgieva-Gagova, N. Sastavitelskata kontseptsiya na Bdinskiya sbornik, obrazovanite vladetelski saprugy i tehните knigi.] // *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова*. София: Мнемозина, 1998, 258 – 281.
- Димитрова 1995:** Dimitrova, M. Mary of Egypt in medieval Slavic Literacy. // *Byzantinoslavica* 56, № 3, 1995, 617 – 623.
- Димитрова, Бояджиев 2012:** Димитрова, М., Бояджиев, А. Апокрифът за апостол Тома в късната дамаскинарска традиция. [Dimitrova, M., Boyadzhiev, A. Apokrifat za apostol Toma v kasnata damaskinarska traditsiya.] // *Годишник на Асоциация „Онгъл“*, № 4 (2), 2012, 110 – 121.
- Драгова 1985:** Драгова, Н. Жанрова трансформация на Евтимиевото житие за Света Петка Търновска през XVI – XVIII век. [Dragova, N. Zhanrova transformatsiya na Evtimievoto zhitie za Sveta Petka Tarnovska prez XVI – XVIII vek.] // *Търновска книжовна школа*. Том 4. София: Издателство на БАН, 1985, 85 – 101.

- Дьомина 1968, 1971, 1985:** Демина, Е. И. *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века. Часть I. Часть II. Часть III.* [Demina, E. I. Tihonravovskiyy damaskin. Bolgarskiyy pamyatnik XVII veka. Chast' I. Chast' II. Chast' III.] София: Издателство на БАН, 1968, 1971, 1985.
- Кенанов 2007:** Кенанов, Д. Текстологическата загадка на Бдинския сборник. [Kenanov, D. Tekstologicheskata zagadka na Bdinskiya sbornik.] // *Българистични простори*. Пловдив: Жанет 45, 2007, 68 – 76.
- Косериу 1981:** Coseriu, Eug. Los conceptos de 'dialecto', 'nivel' y 'estilo de lengua' y el sentido propio de la dialectología. // *Lingüística española actual*, 1981, № 3, 1 – 32.
- Крушвиц 2014:** Kruschwitz, P. *Linguistic Variation, Language Change, and Latin Inscriptions*. In: *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*. Oxford: Edt. Christer Bruun and Jonathan Edmondson, 2014, 721 – 744.
- Кънали 1983:** Canale, M. From Communicative Competente to Communicative Language Pedagogy. // *Language and Communication*. C. Richards and R.W. Schmidt (eds.). London, New York: Longman, 1983.
- Лехман 2018:** Lehmann, Chr. *Dimensions of variation in a language*. <https://www.christianlehmann.eu/ling/variation/dimensions_of_variation.html> (20.12.2018).
- Малцева 2016:** Мальцева, Р. И. Итальянский субстандарт: linguaggio giovanile. Особенности языковой ситуации. [Mal'tseva, R. I. Ital'yanskiy substandart: linguaggio giovanile. Osobennosti yazykovoy situatsii.] // *Вестник Вологодского государственного университета*, № 2, 2016, 78 – 81.
- Мартинов 1882:** Мартынов, И. Бдинский сборник 1360 г. – рукопись Гентской библиотеки. [Martynov, I. Bdinskiy sbornik 1360 g. – rukopis' Gentskoj biblioteki.] // *Памятники древней письменности и искусства*. Санкт-Петербург, 1882.
- Мирчева 2001:** Мирчева, Е. *Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век*. [Mircheva, E. Nedamaskinovi slova v novobalgarskite damaskini ot XVII vek.] В. Търново: Фабер, 2001.
- Мичева 2013:** Мичева, В. *Паратактични отношения в историята на българския книжовен език*. [Micheva, V. Parataktichni otnosheniya v istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik.] София: Диомира, 2013.
- Младенова, Велчева 2013:** Младенова, О., Велчева, Б. *Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век*. [Mladenova, O., Velcheva,

В. Loveshki damaskin. Novobalgarski pametnik ot XVII vek.] София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2013.

Петрова 1995: Petrova, M. A Picture of Female Religious Experience: Late-Byzantine Anthologies of Women Saints. // *Kobieta w kulturze sredniowiecznej Europy*. Poznań: Wyd. Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk, 1995, 195 – 200.

Петрова 1996: Petrova, M. The Bdinski Sbornik, a Fourteenth-century Legendary of Women Saints. // *Otium*, 1996, № 1 – 2, 1 – 11.

Петрова 1999: Петрова, М. Славянски сборници от материчен тип: състав, произход и особености. [Petrova, M. Slavyanski sbornitsi ot materichen tip: sastav, proizhod i osobenosti.] // *Старобългарска литература*, кн. 31, 1999, 66 – 83.

Христозова 2009: Христозова, Г. Лингвистичната компетентност – същност и основни характеристики. [Hristozova, G. Lingvistichnata kompetentnost – sashtnost i osnovni harakteristiki.] // *Български език и литература (електронна версия)*, 2009, № 3. © Електронно списание LiterNet, 05.10.2009, № 10 (119).